

**ЗМІНА СТАТУСУ ГЕРМЕНЕВТИКИ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ В. ДІЛЬТЕЯ**

Досліджується проблема виникнення, становлення та зміни статусу герменевтики у контексті історичного поступу. Виявлено методологічний потенціал герменевтичного вчення, його трансформацію від конкретного методу тлумачення тексту до методологічного фундаменту всього гуманітарного знання. Осмислюється проблема «розуміння» як осягнення переживання крізь призму філософської системи В. Дільтея в аспекті спроби побудови нових фундаментальних засад філософії. Ключові слова: герменевтика, Дільтей, духовні науки, життя, розуміння.

Проблема становлення герменевтичного вчення в суто філософському та методологічному значенні досить гостра. Довкола питань про причини і передумови його виникнення також не вщухають суперечки. Більшість дослідників вважають, що сучасного вигляду герменевтиці почав надавати ще Ф. Шляєрмахер – її засновник і систематизатор. Однак можна також припустити, що роль Шляєрмахера обмежується лиш описовими функціями, а сама філософська герменевтика сформувалась у контексті «філософії життя», зокрема під впливом В. Дільтея. У будь-якому випадку герменевтика, що сформувалась на ґрунті ідей Шляєрмахера і Дільтея була засадничою для побудови філософської концепції М. Гайдегера, його фундаментальної онтології.

Наявність значної розбіжності в уявленнях про час, культурно-історичні передумови, ідейно-теоретичну платформу та про конкретних ініціаторів перетворення герменевтики з філологічної методики тлумачення текстів на певний тип філософської орієнтації засвідчує, що висвітлення її генези аж ніяк не завершене й залишається **актуальним**.

У ході розвитку герменевтики – від процедури тлумачення тексту до методологічного підґрунтя гуманітарного знання, а в проекті Г.-Г. Гадамера – до універсального способу осягнення дійсності, за двісті років актуалізації цього питання не було віднайдено спільної позиції. На кожне твердження висувалось інше, протилежне йому. Не існує єдиної позиції щодо феноменів розуміння, текстуальності, які стали ключовими поняттями герменевтичного вчення. Отже, є потреба у подальшому вивченні цього питання, з'ясуванні поступу герменевтики як основи методології гуманітарних дисциплін, її методологічного потенціалу, способів кореляції з природничо-науковими методологічними підходами і т.ін.

З огляду на те, що проблематика, методологія, предметна сфера та прикладні результати природничих і гуманітарних наук різні, неминуче постало питання про нову методологію та підходи, які б давали змогу найповніше розкрити потенціал останніх. Методологічне обґрунтування гуманітарних, або так званих «духовних» наук міститься у працях В. Дільтея, Г. Рікєрта, Е. Касієра, В. Віндельбанда та ін. Питання про співвідношення філософської герменевтики і гуманітарного знання у своїх працях порушували також Г.-Г. Гадамер, Р. Рорті та ін. Однак герменевтика як спосіб тлумачення тексту постала задовго до розкриття її методологічних потенцій у контексті гуманітарного пізнання. Такі філософи як Ф. Аст (розробка проблеми герменевтичного кола), А. Бек (застосування герменевтики у сфері філології), І. Хладеніус (розширення предмета герменевтики, застосування її до історичного контексту) та ін. зробили значний внесок у розвиток герменевтики на її дометодологічному етапі, намагались розширити її предмет.

Тож у другій половині ХХ століття виникла проблема розуміння самого терміна «герменевтика», що формувався в контексті полеміки, плюралізму поглядів уже згаданих мислителів, а також під впливом феноменології та структуралізму філософії П. Рікьора, структуралістських підходів М. Фуко, логічного аналізу фон Врігта та ін. Відтак постала тенденція повернення до джерел – нового прочитання та переосмислення історії формування та предмета герменевтики. У цьому плані досить актуальними є дослідження Г. Альберта, С. Кошарного, В. Кузнєцова, Г. Яуса та ін.

Як зазначає С. Кошарний, «сама герменевтика – і як пізнавальна практика вчених-гуманітаріїв, і як сукупність загальних і спеціальних питань, пов'язаних із дослідженням природи розуміння смислових зв'язків, утілених у виявах духовної культури, і як учення про передумови, правила, прийоми, цілі, засоби і критерії засвоєння та інтерпретації значень, виражених у мові, літературних текстах, творах мистецтв та інших джерелах – є давньою традицією європейської гуманістики. Як певна філологічна, а згодом і теологічна дисципліна в дослідженні історичних свідчень і культурних пам'яток, вона сягає своїм корінням античності, звідки, власне, походить і сам термін «герменевтика», який означає тлумачення прихованого смислу чогось неоднозначного або ж важкозрозумілого» [2, с. 3-4]. Отже, термін герменевтика, імовірно, походить від імені Гермеса – представника античної міфології, що був покликаний тлумачити волю богів простим смертним. Такий первісний принцип було покладено в основу терміна «герменевтика» – тлумачення пророцтв оракулів, символів, іншомовних слів і т.ін. На непевність причетності імені Гермеса до самого терміна герменевтика вказує Е. Корет у праці «Основні проблеми герменевтики» [9].

Герменевтична проблематика постала у загальному та, здебільшого, неявному вигляді ще у часи античності й актуалізувалась у Середньовіччі, зокрема завдяки працям Августина Блаженного. Саме починаючи зі св. Августина та в контексті середньовічних реалій відбувається перехід до проблеми смислу, а радше до проблеми смислових нашарувань, рівнів смислу. «Отці церкви говорили про потребу бачити у біблійних текстах кілька смислових рівнів. Так, Оріген говорив про три рівні смислів – буквальний, доступний сприйняттю душі та доступний божественному духу, Августин – про чотири. Відтак про чотири смислові рівні писав і Томас Аквінський» [5, с. 112]. Відповідно, оскільки текст володіє більше ніж одним смисловим рівнем – виникає потреба в переосмисленні самого поняття значення, пошуку нових методів, оскільки класична логіка працює з однозначними станами категорій.

Згодом увесь потенціал герменевтики було спрямовано на тлумачення творів представників патристики. У добу Ренесансу за допомогою герменевтики намагалися релігійним творам повернути первісний вигляд, фактично – звільнити їх від численних смислових нашарувань, які накладались у різний час на оригінальний текст.

Аналогічний процес тривав і під час критичного переосмислення релігійних текстів представниками лютеранства, які намагалися віднайти смисл, який було втрачено через занадто велику відстань від першоджерела. Тож фактично за допомогою герменевтики намагалися позбутися зайвого алегоричного нашарування, що формувалося свого часу також у герменевтичному контексті. Тому можна констатувати, що герменевтика до XIX століття не мала ні чітко окресленого предмета, розвивалась у контексті суперечливого історично-культурного потоку від античності до Ренесансу. В період Нового часу герменевтична проблематика не була актуальною, оскільки акценти було зміщено в бік гносеології, яка ще не враховувала суб'єктивні настанови внутрішнього світу людини.

Отже, розвиток герменевтики на дометодологічному етапі мав хаотичний характер і супроводжувався суб'єктивним процесом «повернення тексту» до авторського стану. Психологічний момент тлумачення потребує доповнення, методологічної стрункості. Як слушно зазначає І. Починок, «емпатія, конгеніальність, співпереживання характерні для ранніх форм герменевтики, вони й нині зберігають усю свою значущість у повсякденному досвіді, але сучасна герменевтика наукового пізнання надає перевагу семантичним моделям розуміння» [6, с. 21]. Саме такий стан справ і призводить до потреби теоретичного осмислення проблеми розуміння. «Філософською проблемою герменевтика стає завдяки Шляєрмахеру і Дільтею. ...Завданням Дільтея було надати «духовним наукам» значення, що співставляється зі значенням наук про природу в епоху засилля позитивістської філософії. Поставлена у такий спосіб, ця проблема набула епістемологічного характеру: мова йшла про розробку критики історичного пізнання – такої ж ґрунтовної, як і кантівська критика пізнання природи...» [8, с. 41].

Лише у XIX столітті в контексті тотального панування методології природничих наук актуалізуються проблеми відносно нового – гуманітарного знання. Відбувається повернення до герменевтики. Однак уже на теоретичному рівні. Засновником філософської герменевтики

вважають Ф. Шляєрмахера. Як зазначає Б. Безсонов, «він осмислював герменевтику як метод усіх «наук про дух» (гуманітарних наук), доводячи, що за допомогою психологічного «вживання» можна проникнути у внутрішній світ авторів стародавніх текстів, будь-яких історичних діячів і на цій підставі реконструювати історичні події, зрозуміти їх глибше, ніж їх усвідомлювали самі учасники цих подій» [1, с. 8-9]. З погляду представників класичної методології природничих наук, такий підхід не давав об'єктивного знання, а отже, не міг позитивно сприйматися науковим співтовариством, яке розвивало методологію природничих наук.

Удосконалити герменевтику Ф. Шляєрмахера спробував В. Дільтей, який у контексті психологічного тлумачення привніс феномен «життя». Вихідним пунктом його концепції постало переживання – «постійний потік відчуттів, бажань, сприйнятів, уявлень та ін., який ми не можемо пізнати розумом, за допомогою раціональних категорій мислення» [1, с. 9]. Феномен життя у всій його повноті вперше посів центральне місце у системі філософського світогляду. В. Дільтей виконав значну роботу з узагальнення тверджень, які були присутні у працях і концепціях його попередників – у сфері філології, теології та юриспруденції.

Заперечуючи історичний поступ як у варіанті глобалістичної позиції Гегеля, так і в суто індивідуалістичному тлумаченні неокантіанців, Дільтей був переконаний, що осягнення історії залежить насамперед від діяльної людини. Внутрішній досвід, саме життя є підставою для розуміння мотивів діяльності фігурантів історичних подій.

Сутність будь-якого історичного явища постає як щось незавершене, таке, що підлягає інтерпретації. Людина пізнає частини через призму цілого, загального, яке постійно доповнюється новими даними. Отже, гостро постає питання про методологію та її можливості в межах цієї системи. Дільтей і його послідовники звертаються до герменевтики. «Ситуація поступово починає змінюватися лише тоді, коли у дослідженнях В. Дільтея принципи романтичної герменевтики універсалізуються та підносяться до рангу основоположень методологічної рефлексії історичної свідомості, перетворюються на гносеологічні постулати гуманітарних наук. З цього часу герменевтика справляла дедалі помітніший вплив на основи філософського мислення» [2, с. 4]. Будучи противником філософії Г. Гегеля, В. Дільтей не міг погодитися також і з позитивістською редукцією історичного світу до природи за допомогою детерміністичної схеми. Ще у «Вступі до духовних наук» філософ розмежовує науки про природу та інші – які називає «духовними науками». Головною гносеологічною їх особливістю є не спостереження зовнішніх об'єктів як даних природничих наук, а внутрішнє переживання. «Ми розуміємо соціальні факти зсередини, вони можуть бути відтворені всередині нас на основі самоспостереження та інтуїції. Ми забарвлюємо наші уявлення про світ любов'ю і ненавистю завдяки грі наших афектів. Природа, навпаки, мовчить, немов чужа... Вона для нас – щось зовнішнє. Наш світ – суспільство» [7, с. 288]. Відтак з'являється нагальна потреба в забезпеченні «духовних наук» всеохопною та дійовою методологією, що, звісно, не могла бути запозичена зі сфери природничо-наукового знання.

Варто згадати також важливість внеску представників так званої історичної школи щодо розвитку методології «духовних наук». Так, Й. Г. Дройзен однаково войовниче налаштований і проти спекулятивної філософії історії, і проти позитивістського ідеалу історичної науки. Дройзен нівелював як тенденції до засилля природничо-наукової методології (позитивізм), так і абстрактно-логічного теоретизування (Гегель) у контексті феномену «розуміння». Проте, зазначає С. Кошарний, і в Дройзена, як і в інших представників історичної школи (Л. фон Ранке, К. Ф. Савіньї) немає розгорнутої постановки питання про герменевтику як загальну методологію історичного пізнання, [див.: 2, с. 14-15]. Окремі представники історичної школи (Ранке) намагалися досліджувати і «показувати» історію безвідносно до будь-яких подій, за принципом «as is». Однак саме завдяки Дройзену в контекст історії вводиться поняття «духу». Вчений намагався віднайти загальну підставу, детермінанту будь-яких історичних і соціальних подій. Також Дройзен пропонує використовувати у контексті дослідження історії категорії інтерпретації та розуміння.

Зазначимо, що на відміну від Гегеля, Дройзен не намагався побудувати загальний проект філософії історії, що одразу закинуло б його в «метафізику», він обмежився методологічними

претензіями свого проекту. Ці позиції зближують його з методологічними настановами В. Дільтея, як і поєднання психології та герменевтики у сфері гносеології. Однак, зауважимо, що таке поєднання відбувалося на основі психологічного проекту В. Вундта, який ґрунтувався на методологічних принципах природничих наук, а відтак не міг влаштувати Дільтея.

Цікавою в плані методологічних настанов також є солідарність Дройзена з концепціями Дж. Віко та І. Канта. Зрозумілим для Дройзена постає лише той феномен, до якого онтологічно долучилася людина, лише те, що нею створене. Відповідно для розуміння потрібно будь-яке абстрактне поняття наповнити відчуттям, але не стосовно настанов емпіризму, а в контексті герменевтичному та психологічному. Дройзен, на відміну від Дільтея, приймає принцип метафізичності історії, де загальні поняття, відірвані від життя, актуалізуються в самому історичному перебігу, впливаючи на нього.

Як бачимо, лише цілісний проект В. Дільтея міг претендувати на систематичне обґрунтування герменевтики як методологічного інструменту гуманітарного знання. У цьому плані історична школа, що вплинула на погляди В. Дільтея, вважається відправною точкою його досліджень. «Історизм зіграв особливу роль у розвитку герменевтики, адже раніше нею займалися в основному теологія та юриспруденція. Завдяки ж історизму (в його дільтеївському тлумаченні) розуміння та інтерпретація стали застосовуватися не лише до письмово фіксованих артефактів або виявів життя, а й до безпосередніх стосунків людини з іншими людьми і світом. Отже, розуміння постає в новій іпостасі – як універсальний засіб людської комунікації, передумовою спільного життя з іншими людьми, опосередкованого мовою. Звідси – виправданість універсалістських претензій герменевтики» [4, с. 4]. Конкретизуємо, що у методологічній системі В. Дільтея такі «універсалістські претензії» обмежуються сферою гуманітарного знання.

Однак, сучасна герменевтика, завдяки насамперед творчості М. Гайдегера і Г.-Г. Гадамера поступово перетворюється на щось більше, ніж просто метод. «Коли сьогодні йдеться про герменевтику, ... тут мається на увазі щось значно складніше, ніж питання про забезпечення нового обґрунтування та відкриття нової методологічної перспективи для гуманітарних наук; те, що ставиться на карту, є також спробою забезпечити новий фундамент для філософії» [2, с. 5]. Тому питання про поступ герменевтики у контексті саме Дільтеєвого проекту, який мав значний вплив на її розвиток у ХХ столітті, включно з постатями М. Гайдегера та Г.-Г. Гадамера зовсім не вичерпане.

Важливим є занурення у мотиви самого В. Дільтея щодо створення інструментарію гуманітарного знання. Варто констатувати, що у своїй пізній творчості В. Дільтей спрямував розвиток герменевтики так, щоб перетворити її з конкретної методології на загальну дисципліну та інструмент, який потенційно спроможний був розв'язувати більш глобальні завдання. Спроба обґрунтування гуманітарних наук якраз і базувалася на можливостях герменевтичної методології. З цією метою Дільтей і висунув метод «розуміння» як безпосереднього осягнення певної духовної цілісності – цілісного переживання.

Розуміння, як певне інтуїтивне проникнення в життя він протиставляє методу пояснення, що застосовується у природничих науках, які спираються на *ratio*. «Вказані два класи наук досить відносно відрізняються один від одного за предметом і специфікою методів дослідження. Це зумовлене тим, що світ природи і духовний світ тісно пов'язані один з одним. Природа є чинником, умовою та моментом діяльності людського духу, чітко визначає життя людини. І водночас людина здійснює зворотній вплив на природу, змінюючи природний світ і себе як частину цього світу. Невідворотна дія природних, незалежних від людини сил і вільний людський дух сплітаються в єдиний універсум властивостей, зв'язків і взаємин, частини якого існують незалежно від цілого й одна від одної лише в мисленні. Стає зрозуміло, – писав Дільтей, – наскільки умовним є відмежування двох класів наук один від одного... Знання одного й іншого класів постійно змішуються один з одним в обох граничних сферах між вивченням природи і вивченням духовних явищ... Пізнання наук про природу змішуються з пізнанням «духовних наук»» [3, с. 53-54].

Саме інтроспекція (самопостереження, рефлексія) і є засобом досягнення розуміння власного внутрішнього світу. А «співпереживання» допомагає досягти розуміння світу чужого.

Герменевтика у Дільтея постає методом інтерпретації культурних нашарувань минулого. Основою такої герменевтики є, на його думку, психологія – саме як засіб безпосереднього досягнення цілісності духовного життя особистості. Включення у контекст власної герменевтики психологічних термінів і прийомів свідчить про відсутність так званого «герменевтичного повороту» в його творчості. Її можна сприймати як поступове розгортання герменевтичного вчення крізь призму переосмислених психологічних настанов минулого, тобто перехід від психології до герменевтики відбувається лінійно й осмислено. Відповідно, головною проблемою герменевтики є розкриття того, як індивідуальність може постати предметом загального, об'єктивного пізнання в чуттєвому вияві чужого унікального життя. Концепція «розуміння» життя, протиставлена «поясненню» природи, дала змогу критикам Дільтея звинуватити його в надмірному психологізмі та суб'єктивізмі, хоча всі його зусилля були спрямовані на побудову об'єктивно-наукової методологічної концепції без будь-яких суб'єктивно-психологічних нашарувань.

Висновок. Отже, Дільтей систематично доводив, що розуміння є не окремим моментом гносеологічної теорії, а фундаментальним принципом «духовних наук». Дуже часто Дільтей регулював, на нашу думку, упереджену критику, був звинувачений у суб'єктивізації пізнавального процесу, також його критикували за ігнорування об'єктивного. Однак, кожна нова концепція, ідея, вчення з доконечністю проходить стадію розкриття нового, такого, що до певної міри суперечить вже усталеним, застарілим. Осмислюючи кореляцію розуміння та пояснення, Дільтей не ігнорує і не відкидає суспільний детермінізм, який генерує будь-яке гуманітарне знання. Його завданням було показати, що простої індукції, дослідження причиново-наслідкових зв'язків недостатньо для методології гуманітарного пізнання. Адже поряд з ними людина керується ціннісними настановами, які ігноруються природничими науками.

Література

1. Гадамер Х. - Г. Истина и метод: основы философской герменевтики / Г.-Х.Гадамер; [пер. с нем., общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
2. Кошарний С. О. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е. Гусерль) / С. О. Кошарний. – К.: Наукова думка, 1992. – 124 с.
3. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М.: МГУ, 1991. – 191 с.
4. Марчук М. Вільгельм Дільтей: «Філософія життя» та гуманітарно-наукова методологія / Михайло Марчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 462-463. Філософія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 3-7.
5. Найдыш В. М. Мифология учебное пособие / В. М. Найдыш. – М. КНОРУС, 2010. – 432 с.
6. Починок І. Герменевтична парадигма гуманітарних наук / Ірина Починок // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 462-463. Філософія. – Чернівці: Рута, 2009. – С. 19-22.
7. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. / Дж. Антисери, Дж. Реале; [пер. с итальянского С. А. Мальцевой]. – Т.4: От романтизма до наших дней. – СПб: ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 880 с.
8. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / Поль Рикёр; [пер. с фр., вступ. ст. и коммент И. С. Вдовиной]. – М.: Академический проект, 2008. – 695с. – (Философские технологии).
9. Coreth Emerich. Grundfragen der Hermeneutik. Ein philosophischer Beitrag / Emerich Coreth. – Freiburg, Basel, Wien: Verlag Herder KG, 1969. – 228 s.

Summary

Rusnak I. Modifying the Status of Hermeneutics: Methodological Potential of Dilthey's Philosophy of Life. *The given article addresses the problem of the origin, formation, and change in the status of hermeneutics in the context of historical development. It indicates the methodological potential of hermeneutic theory – from the particular method of interpretation till the text of the methodological foundation of human knowledge in general. The article conceptualizes the problem of "insight" as an understanding experiences through the prism of Dilthey's philosophical system in the terms of attempts to construct a new fundamental principles of philosophy. Keywords: hermeneutics, Dilthey, spiritual sciences, life, understanding.*